

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
УЖГОРОДСЬКИЙ МІСЬКИЙ ВІДДІЛ ОСВІТИ
УЖГОРОДСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ЛЦЕЙ-ІНТЕРНАТ

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Науково-методичний збірник
матеріалів конференції
(Ужгород, 19 грудня 1997 р.)

Ужгород
1998

ББК 63.3(4УКР)622

УДК 9(С2)27

У-45

Українські землі в роки Другої світової війни: Науково-методичний збірник матеріалів конференції (Ужгород, 19 грудня 1997 р.) / Упорядк. В. Мельника і Р. Офіцинського. – Ужгород: Патент, 1998. – 208 с.

До пропонованого вчителям і учням, викладачам і студентам методичного посібника ввійшли доповіді та повідомлення, виголошені 19 грудня 1997 р. на науковій конференції, проведеній спільно з кафедрою історії України Ужгородського державного університету в Ужгородському політехнічному ліцеї-інтернаті.

Автори цього видання – досвідчені науковці, учителі, а також учні-ліцеїсти і студенти, що в процесі навчання активно залучаються до пошуково-дослідницької праці.

Оприлюднені матеріали стануть у пригоді при підготовці уроків, лекційних і семінарських занять, при написанні рефератів, курсових і дипломних робіт.

Упорядники: кандидат історичних наук, доцент **Василь МЕЛЬНИК**;
кандидат історичних наук, викладач **Роман ОФЦИНСЬКИЙ**

Редакційна колегія: **Марія Гаврилешко**; доктор історичних наук **Омелян Довганич**; доктор історичних наук, професор **Володимир Задорожний**; кандидат історичних наук, доцент **Василь Мельник**; **Володимир Огар**; доктор історичних наук, професор **Василь Худанич**

ISBN 966-7242-38-2

© В. Мельник, Р. Офіцинський,
упорядкування, 1998

В.П.Мельник, к.і.н., доцент,
О.В.Хланта, к.і.н., доцент

ОРИГІНАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВАЖЛИВОГО АСПЕКТУ ІСТОРІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Наприкінці 1997 р. вийшла з друку монографія “Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944)” Романа Офіцинського¹. В її основу лягли матеріали кандидатської дисертації, захищеної ним в УжДУ 31 травня 1996 р. Структура монографії – передмова, вступ, три розділи, висновки, перелік використаних джерел, додатки, покажчик імен і список наукових праць автора. Для зручності осмислення багатогранного фактажу в кожному розділі виділено по чотири параграфи, котрі, в свою чергу, поділяються на більшу кількість підпараграфів.

Матеріал у книзі викладено у проблемно-хронологічному плані. У передмові монографії цілком резонно підкреслено, що по періоду Другої світової війни написано чимало праць. У них, зокрема, висвітлені питання діяльності Організації українських націоналістів (ОУН), комуністів, а також підпільників і партизанів. Тут особливо вагомий вклад вніс дослідник доктор історичних наук О.Довганич, який багато уваги приділив висвітленню нелегальної боротьби проти окупантів. “Проте окупаційний режим у кожному специфічному регіоні, по-перше, мав певну політико-правову характеристику, а по-друге, передбачав і легальні форми політичного прояву. Цей об’єктивний бік у закарпатському варіанті якраз і залишився в затінку...” (С.4) – цілком правильно зазначено у передмові монографії.

Слід зазначити, що основний акцент у монографії зроблено на з’ясування “недостатньо вивчених аспектів ідей політичної спадщини і політико-правового поля діяльності закарпатського істеблшменту 1939–1944 років” (С.10). Тому автор монографії підкреслив, що “зробив спробу значно ширше і скрупульозніше висвітлити ряд положень про статус і функціонування регентського комісаріату та здійснювану ним у загальноугорському асиміляційному руслі культурно-національну політику, вплив комуністичного фактору на суспільно-політичну ситуацію в країні, роль партій та громадських організацій Підкарпаття” (С.12). Під цим кутом зору, власне, і

¹ Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944). – Київ, 1997. – 244 с.

проаналізовано архівні документи, а також літературу з історії Закарпаття періоду Другої світової війни. У науковий обіг Р.Офіцинським введено значний масив архівних документів, передусім використано кримінальні справи НКВС–МДБ СРСР, з яких знято гриф таємності, що дозволило правдивіше змалювати політичні портрети закарпатського істеблшменту.

Із змісту дослідження видно, що Р.Офіцинський найбільше задіяв фонди Державного архіву Закарпатської області. Поряд із цим при написанні роботи досить широко використано періодичні видання, а також спогади безпосередніх учасників доленосних подій. Кожне із питань, яке розглядається у книзі, є актуальним і може бути предметом окремого монографічного дослідження. Враховуючи новизну рецензованого видання, є потреба хоча б коротко проаналізувати основні його аспекти.

У першому розділі монографії подано політико-правову ситуацію, що склалась у період після окупації Карпатської України військами Угорщини, тобто з другої половини березня 1939 р. На окупованій території була встановлена військова адміністрація (з 22 березня по 17 липня 1939 р.). Протягом цього часу краєм керував начальник військової адміністрації генерал Бейла Новакович. Його радником був один із політичних діячів Закарпаття Михайло Демко. Цивільним комісаром було призначено греко-католицького священника Юлія Марину (С.26). Влітку 1939 р. на Закарпатті було здійснено перехід до цивільного управління, було створено регентський комісаріат Підкарпатської території, який підкорявся виключно регенту країни та прем’єр-міністру. Глава держави – Міклош Горті за поданням прем’єр-міністра призначав та увільняв регентського комісара та його головного радника. Першим регентським комісаром Підкарпатської території було призначено доктора права барона Жигмонта Перенї. Під його керівництвом і сформували систему адміністративного управління краєм (С.29–30). 12 вересня 1940 р. за розпорядженням регента і прем’єр-міністра країни було призначено нового регентського комісара – витязя левелді Міклоша Козму, що перебував на цій посаді до дня смерті 7 грудня 1941 р. На чолі Підкарпаття став доктор права Вільгельм Пал Томчани.

Для ознайомлення із ситуацією на місцях, підготовки урядових документів з візитами на Підкарпаття приїжджали керівники високого рангу: син регента, прем’єр-міністри, міністри, статс-секретарі. На основі конкретного документального матеріалу у книзі подано аналіз проблем Підкарпаття, котрі вирішувалися на засіданнях Ради міністрів та в інших держустановах. Значну увагу в монографії приділено розгляду питань національно-

культурної політики Угорщини на Підкарпатті 1939–1944 рр. Проаналізувавши різноманітні державні документи з цих питань, Р.Офіцинський зробив висновок про те, що угорська національно-культурна політика стосовно Закарпаття “мала чітко виражений дискримінаційний характер до всіх, окрім угорської та німецької, етнічних спільнот” (С. 86).

У книзі вперше комплексно розглянуто політичну думку і політичну діяльність, яка мала багатогранний характер і здійснювалася відповідними діячами як на території Закарпаття, так і за його межами. Цьому присвячено другий розділ монографії. Зокрема, тут показано дипломатичну діяльність уряду Карпатської України на чолі з Августином Волошиним, що після окупації краю військами Угорщини перебував в еміграції. А це такі відомі патріоти краю як Степан Ключурак, Августин Штефан, Юлій Ревай, Юрій Перевузна, Микола Долинай. Висвітлюється також проугорська ідеологічна боротьба, активну участь у якій приймали С.Фенцик, А.Бродій та інші. Р.Офіцинський зробив аналіз діяльності депутатського корпусу із Підкарпаття в угорському парламенті, де серед членів нижньої палати велику активність проявляли Андрій Бровдій (С. 113–114) та Степан Фенцик (С. 118–125). Членами верхньої палати були о.Петро Дем’янович із Рахова, Андрій Кричфалуші-Грбар, полковник жандармерії у відставці, та канонік о.Олександр Ільницький.

Один із параграфів другого розділу під назвою “Політичні орієнтири підкарпатських членів Державної ради Чехословацької республіки у Лондоні (1940–1944)” присвячений діяльності Павла Цібере, зокрема його листуванню з письменником А.Патрусом-Карпатським, який знаходився в СРСР як офіцер чехословацької армії. Мова йшла про долю закарпатців, що перейшли 1939–1941 рр. угорсько-радянський кордон і були засуджені, відбували покарання в таборах ГУЛАГу. Чимало звільнених наприкінці 1942–початку 1943 рр. потрапило у військові формування під командуванням Людвіга Свободи. Р.Офіцинський розглянув і діяльність комуністів-емігрантів, які знаходилися у Лондоні – Іван Петрущак, Юрій Гаджега, Герман Феєр та ін. Окремо йдеться і про позицію закарпатських комуністів, що емігрували в СРСР. У монографії підкреслено, що вони в організаційному плані були розрізнені, всеціло орієнтовані на підпільно-підривну діяльність за спецдорученнями Москви (С. 157). Серед комуністів-закарпатців, котрі знаходилися в СРСР, були Іван Локота, Олекса Борканюк, Іван Турянця, Самуїл Вейс, Іван Балега та ін.

В останньому, третьому, розділі монографії висвітлено питання, пов’язані з діяльністю політичних партій і громадських організацій в 1939–

1944 рр. 1 вересня 1939 р. в Угорщині було введено надзвичайний стан: обмежувалися права на різні зібрання населення, посилювалася цензура періодичних видань, друкованої закордонної продукції, скасовувалось обмеження робочого часу та оплачуваної відпустки, встановлювались тверді ціни. Також контролювалася і суворо обмежувалась діяльність партій і громадських організацій. Оцінюючи партійно-політичне життя на Закарпатті в умовах угорського окупаційного режиму, Р.Офіцинський зазначив: “Вихоплене з широкоформатного і багатогранного політичного простору Чехословацької республіки, у 1939–1944 роках Закарпаття опинилось у політико-правовому середовищі, дуже обмеженому на можливості набутого партійного потенціалу. На відміну від чехословацької демократії, угорський авторитаризм не бажав ні політичних лідерів регіонального масштабу, ні крайових політичних структур. Всі дороги повинні були вести у Будапешт” (С. 159).

Активні політичні діячі Закарпаття в зв’язку з угорською окупацією змушені виїхати за кордон. Щодо опозиційних громадських діячів, то для них встановлювалися чіткі рамки. Уряд всіляко заохочував санкціоновану легальну діяльність. У квітні 1940 р. на загальних зборах літературних шкіл було створено спілку угорських письменників. Головою правління спілки, яка об’єднувала всього біля двадцяти літераторів, обрали доктора філософії Михайла Поповича, а заступником – Омеляна Балецького, секретарем – Георгія (Івана) Керчу (С. 166). Письменники групувались навколо газети “Руська правда” (“Русское слово”). Вони публікували свої твори на сторінках “Літературного альманаху”, у збірках та інших виданнях протягом 1941–1943 рр.

Творча, наукова інтелігенція зосереджувалась у “Підкарпатському товаристві наук”. Важливу роль у його діяльності відігравали І.Гарайда, І.Контратович та ін. Угорський режим проявляв турботу в насаджуванні серед членів товариства своєї ідеології. З цією метою робились контрольні перевірки на лояльність до влади. “Але, якщо взяти до уваги тодішню ситуацію і тяжкі обставини війни, то зроблену Підкарпатським товариством наук працю не можна не оцінити позитивно”, – зазначив автор монографії (С. 176). Важливе місце у рецензованій книзі приділено Організації греко-католицької молоді Підкарпаття, що мала серйозне державне фінансування.

У цілому монографічне дослідження написано на високому рівні. Можна сміливо зробити висновок про те, що воно є солідним внеском в історіографію краю. Проте при подальшому поглибленому дослідженні

історії Закарпаття періоду Другої світової війни необхідно залучити нові архівні документи, що знаходяться в Угорщині та Німеччині. Варто було би більш детально зупинитися на всебічній характеристиці політичних партій та громадських організацій того часу, а також дати комплексний порівняльний аналіз політико-правової ситуації, в якій опинилися всі західноукраїнські землі. Крім того, давно назріла необхідність появи тематичних збірників документів з цього та інших періодів історії Закарпаття. Адже з часу виходу в світ останнього збірника документів минуло уже понад тридцять років.

*В.І.Дідик, аспірантка
кафедри історії України УжДУ*

ВНЕСОК ЧАСОПISУ “ЗОРЯ-НАJNAL” (1941–1943) У РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ ДУМКИ ЗАКАРПАТТЯ

Період, що настав після угорської окупації Карпатської України (березень 1939 р.), позначився кардинальними змінами як у громадсько-політичному, так і культурно-науковому житті регіону. Об’єктивно можливим (як правило, за урядової фінансової підтримки) стало існування лише тих форм громадської та інтелектуально-творчої активності, які вписувалися у рамки офіційно запровадженого “угро-русизму” та поміркованого святостефанізму.

У сфері науки та культури втіленням цього стало “Подкарпатское Общество Наук”, утворене 26 січня 1941 р.¹ Практична діяльність Підкарпатського товариства наук уже отримала певне висвітлення у працях дослідників, тому немає потреби зупинятися на цьому питанні². Що ж стосується узагальненої оцінки досягнень ПТН, погоджуємося із думкою Р.Офіцинського про те, що з урахуванням тодішньої ситуації і тяжких обставин війни “зроблену Підкарпатським товариством наук працю не можна не оцінити позитивно”³.

Одним із найпримітніших звершень Підкарпатського товариства наук можна вважати його видавничу діяльність. Продовжуючи певним чином традиції, започатковані у 20-х роках “Просвітою” та “Обществом им. А.В.Духновича”, ПТН обумовило появу декількох різнобічних за своїм змістом періодичних видань – літературно-наукового тижневика “Літературна Неділя”, молодіжного народознавчо-педагогічного журналу “Руська